International Science Journal of Education & Linguistics
2022; 1(4): 46-53
https://isg-journal.com/isjel/
doi: 10.46299/j.isjel.20220104.06
ISSN: 2720-684X

Готовність викладачів ЗВО до реалізації інклюзивної освіти

Олександр Шумський
кафедра іншомовної підготовки, європейської інтеграції та міжнародного співробітництва, Українська інженерно-педагогічна академія, Харків, Україна
ORCID 0000-0002-9498-7509

Ольга Шумська
кафедра фортепіано, Харківська гуманітарно-педагогічна академія, Харків, Україна
ORCID 0000-0002-5422-8663

Для цитування цієї статті:
Шумський Олександр, Шумська Ольга. Готовність викладачів ЗВО до реалізації інклюзивної освіти. International Science Journal of Education & Linguistics. Vol. 1, No. 4, 2022, pp. 46-53. doi: 10.46299/j.isjel.20220104.06.
Надійшла до редакції: 14 вересня 2022 р.; **Схвалено:** 20 вересня 2022 р.;
Опубліковано: 01 жовтня 2022 р.

Анотація: У системі вищої освіти України спостерігається тенденція зростання кількості здобувачів освіти із порушеннями розвитку, що визначає необхідність нагального вирішення проблеми підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзії, адже викладачі без спеціальної підготовки і сформованої готовності до реалізації інклюзивної освіти, на жаль, не в змозі адекватно сприймати здобувача освіти з особливими освітніми потребами. До педагогічних кадрів різних спеціальностей висуваються особливі вимоги щодо наявності та мобілізації спеціальних знань, умінь та навичок організації, реалізації, а також організаційно-методичного забезпечення інклюзивного навчального процесу. Педагогічні працівники освітньої установи повинні знати основи корекційної педагогіки та спеціальної психології, мати чітке уявлення про особливості психофізичного розвитку здобувачів освіти з обмеженими можливостями здоров’я, про методики та технології організації освітнього та реабілітаційного процесу таких студентів. Професійно-особистісна готовність педагога до роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами в рамках інклюзивної освіти передбачає, насамперед, певний рівень сформованості інклюзивної компетентності, як складової його професійної компетентності. Реалізація ідей інклюзивного навчання також актуалізує проблему розвитку цілого комплексу якостей, що ґрунтуються на особистісних ресурсах викладача, зокрема: певний рівень емоційного інтелекту; емпатійність; самовладання та саморегуляція; фізична та емоційна витривалість; гнучкість, рухливість та культура професійного мислення. Важливого значення в умовах інклюзивної освіти набувають установки співробітництва, гуманістичної орієнтації педагога, ціннісне ставлення до підтримуючих моделей спілкування, толерантності. Правильна організація навчально-виховного процесу, виважене вибудовування педагогічних дій, використання педагогічних інновацій стане запорукою успішної реалізації ідей інклюзивного навчання у ЗВО.

Ключові слова: інклюзивна освіта, готовність, викладачі ЗВО, інклюзивна компетентність, здобувачі освіти з особливими освітніми потребами.

1. Вступ

У сучасних умовах однією з найактуальніших проблем вітчизняної системи освіти є організація професійної підготовки осіб з особливими освітніми потребами, адже здобуття якісної освіти людьми з інвалідністю та обмеженими можливостями здоров'я значно розширює їх можливості для професійного самовизначення та подальшого працевлаштування, а також є одним з невід'ємних умов їх успішної соціалізації, забезпечення їхньої повноцінної участі в житті суспільства. Саме тому основними засадами державної політики та правового регулювання відносин у сфері освіти позначені: забезпечення права кожної людини на освіту, неприпустимість дискримінації у сфері освіти, принцип свободи вибору шляхів здобуття освіти відповідно до схильностей та потреб людини, вільний розвиток її здібностей.

У зв'язку з цим особлива увага приділяється підвищенню якості професійної освіти осіб з особливими освітніми потребами, що потребує активізації інноваційних процесів у сфері інклюзивної освіти. У Концепції розвитку інклюзивної освіти цей термін визначено як «забезпечення рівного доступу до освіти для всіх, хто навчається з урахуванням різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей» [1, 3].

2. Об'єкт і предмет дослідження

Упровадження інклюзії в систему освіти, в тому числі й вищої, стикається з низкою проблем, серед яких основною є підготовка педагогів до роботи в умовах інклюзії, слабка поінформованість як педагогічного колективу, так і всього оточення здобувача освіти з особливими освітніми потребами щодо способів взаємодії та включення студента в освітній процес. Викладачі без спеціальної підготовки і сформованої готовності до реалізації інклюзивної освіти, на жаль, не в змозі адекватно сприймати здобувача освіти з особливими освітніми потребами.

2. Мета та задачі дослідження

Мета та задачі дослідження – схарактеризувати показники готовності викладачів до реалізації інклюзивної освіти у ЗВО.

4. Аналіз літератури

У багатьох роботах сучасних науковців досліджуються особливості інклюзивного навчання (С. Єфімова, І. Кузава, І. Луценко, О. Мартинчук, М. Порошенко, М. Слободянюк, О. Таранченко, Д. Брайант (D. Bryant), Б. Брайант (B. Bryant), Д. Сміт (D. Smith), Л. Грехем (L. Graham)) і можливості впровадження інклюзії у навчальний процес (Л. Байда, О. Красюкова-Енс, С. Буров, В. Азін, Я. Грибальський, З. Браун (Z. Brown), Р. Гарджуло (R. Gargiulo), Д. Меткалф (D. Metcalf), Д. Мітчелл (D. Mitchell), Д. Сазерленд (D. Sutherland), М. Вемейєр (M. Wehmeyer), Дж. Курт (J. Kurth) тощо.

5. Результати досліджень

Враховуючи те, що здобувачі освіти з обмеженими можливостями здоров'я отримують можливість вільного вибору освітньої установи, кожному педагогу, який забезпечує інтегровану освіту, необхідно мати певний рівень сформованості інклюзивної компетентності, як складової його професійної компетентності. Педагогічні працівники освітньої установи повинні знати основи корекційної педагогіки та спеціальної психології, мати чітке уявлення про особливості психофізичного розвитку здобувачів освіти з

обмеженими можливостями здоров'я, про методики та технології організації освітнього та реабілітаційного процесу таких студентів [2, 26–27; 3, 263].

Саме тому підготовці педагогів до взаємодії із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти має приділятись особлива увага. Фахівцями розглядається готовність педагогів до викладацької діяльності через два основні показники: професійна готовність та психологічна готовність. При цьому, якщо професійній підготовці приділяється значна увага, то психологічній, і зокрема для роботи в рамках інклюзивної освіти, – недостатня. Тому підготовка педагогічних кадрів потребує перегляду підходів до змісту програм, спрямованих на формування професійних компетенцій та особистісних якостей, необхідних для роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами.

Водночас, існуюча практика підвищення кваліфікації та методичної підтримки педагогів, здебільшого, орієнтована на загальні освітні завдання ЗВО. Але інклюзивна освіта – це нова сфера професійної діяльності для педагогів, а тому необхідною умовою здійснення високих навчально-виховних результатів є готовність викладачів до нових освітніх просторів, зокрема, до інклюзивної практики [4, 112]

Особливості педагогічної діяльності за умов інклюзивної освіти пов'язані, насамперед, з використанням педагогічних інновацій, а отже, з необхідністю відмовитися, змінити, перетворити звичні, усталені норми. Необхідно зазначити, що реалізація концепції інклюзивної освіти передбачає, що один і той же фахівець змушений займатися цілою низкою діяльності, що постійно ускладнюється, пов'язаної із соціально-психолого-медико-педагогічним супроводом здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, адже саме викладач вибудовує процес навчання, спираючись на резервні можливості студента, з огляду на його індивідуальні особливості [5; 6, 198].

На жаль, більшість викладачів недостатньо знають про проблеми інвалідності і не готові до включення студентів-інвалідів у процес навчання. Досвід застосування інклюзивної освіти показує, що викладачі не відразу починають відповідати тим професійним вимогам, які висуваються для цієї сфери навчальної діяльності.

Крім того, реальна практика інклюзивної освіти і високі вимоги, що висуваються до професіоналізму педагогічних кадрів, визначають актуальність розвитку професійної позиції педагогів закладів освіти різного рівня.

Діяльність, пов'язана з підготовкою здобувачів вищої освіти, що мають особливі освітні потреби, потребує низки спеціальних навичок та знань з широкого спектру наукових дисциплін [7, 16–17]. До педагогічних кадрів різних спеціальностей висуваються особливі вимоги щодо наявності та мобілізації спеціальних знань, умінь та навичок організації, реалізації, а також змістового та організаційно-методичного забезпечення інклюзивного навчального процесу, а саме:

викладачі мають бути ознайомлені:

- з основними нормативними документами, що регламентують створення інклюзивного середовища в освітніх організаціях;
- з основами корекційної педагогіки та спеціальної психології;
- з психологічними особливостями навчальної діяльності осіб з особливими освітніми потребами;
- зі специфікою педагогічної роботи з контингентом здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;
- з традиційними та сучасними методиками викладання з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;

викладачі повинні володіти:

- методами та засобами навчання та виховання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами з метою забезпечення планованого рівня професійного та особистісного розвитку такого студента;

- методами психологічного та дидактичного проектування навчального процесу для спільного навчання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та студентів з нормативним розвитком;

- прийомами психологічного впливу на здобувачів освіти з особливими освітніми потребами з метою підвищення їх мотивації до навчання;

- технологіями оцінки розвитку навчального потенціалу здобувача освіти з особливими освітніми потребами.

викладачі мають уміти:

- визначати особливості психіки особистості здобувача освіти з особливими освітніми потребами;

- обирати раціональні поведінкові та комунікативні стратегії з урахуванням психологічних особливостей означеної категорії здобувачів освіти;

- використовувати методи психологічної та педагогічної діагностики в ході вирішення професійних завдань із здобувачами освіти з особливими освітніми потребами;

- формулювати завдання, що виникають у процесі педагогічної діяльності та обирати відповідні методи та інклюзивні технології для їх вирішення;

- вирішувати професійні завдання, що стосуються організації спільного навчання здобувачів освіти з нормальним та порушеним розвитком;

- використовувати сучасні психолого-педагогічні знання для розробки власної траєкторії навчально-виховної діяльності в умовах інклюзії.

Реалізація ідей інклюзивного навчання актуалізує, насамперед, проблему розвитку комунікативної компетентності та готовності до ефективної взаємодії зі здобувачем освіти з особливими потребами. У психології доведено значущість комунікативного аспекту педагогічної діяльності для продуктивної реалізації навчальних та розвиваючих цілей.

У сучасних дослідженнях як основні критерії успішного педагогічного спілкування викладача зі здобувачем освіти з особливими освітніми потребами виокремлюються: фасилітативний характер, асертивність, толерантність, безпека, адекватність та педагогічна доцільність [8, 41; 9, 76–78]. Комунікативна компетентність викладача ЗВО повинна розглядатися через призму проявів в успішних конструктивних актах педагогічної взаємодії, вміннях гнучко, адекватно, динамічно змінювати та коригувати ситуацію спілкування, регулюючи власну активність та поведінку здобувача освіти з особливими освітніми потребами [10, 103].

Важливого значення в умовах інклюзивної освіти набувають установки співробітництва, гуманістичної орієнтації педагога, ціннісне ставлення до підтримуючих моделей спілкування, толерантності [11, 22].

Установка на активну творчу взаємодію дозволить педагогу:

- уникати конфліктних ситуацій;
- уважно слухати людину з інвалідністю та чути її;
- регулювати власні емоції, що виникають у процесі взаємодії;
- забезпечувати високу культуру та етику взаємовідносин;
- цивілізовано протистояти маніпулюванню.

Комунікативний ресурс проектується у просторі педагогічної ситуації у грамотному використанні позитивного досвіду спілкування з особливими студентами, продуктивній співпраці, створенні для здобувача освіти ситуацій комфорту та успіху. Серед особистісних характеристик особливе місце у реалізації ідей інклюзивної освіти посідає емпатія, тому що емпатійність дозволяє глибше зрозуміти та прийняти здобувача освіти з особливими освітніми потребами як особистість [12, 212]. Необхідно підкреслити, що дефіцит комунікативного самоконтролю суттєво обмежує здійснення продуктивної взаємодії у складних педагогічних ситуаціях, тим самим знижуючи розвиваючий потенціал спілкування.

Не викликає сумнівів, що успіх педагогічних заходів в умовах інклюзивної освіти багато в чому залежить від ставлення викладача до здобувача освіти з особливими освітніми

потребами. Тому одним із важливих критеріїв готовності педагога до реалізації інклюзивної діяльності є емоційна готовність, що передбачає прояв толерантності до студента з особливими освітніми потребами.

Емоційна готовність пов'язана з емоційним інтелектом і ґрунтується на ньому. Певний рівень емоційного інтелекту досягається за рахунок набуття конкретних якостей, пов'язаних з емоціями. Наприклад, здатність чітко розпізнавати, що відчуває інша людина, дає можливість розвинути такі особистісні якості, як здатність впливати на інших людей та надихати їх. Подібним чином, людям, які краще можуть керувати своїми емоціями, легше розвивати такі якості, як ініціативність та здатність працювати у стресовій ситуації. Саме достатній рівень сформованості емоційного інтелекту та емоційних якостей необхідний для прогнозу успішності роботи з інклюзивними студентами. Розглянемо деякі складові емоційного інтелекту більш детально.

- усвідомлення своїх емоцій – уміння усвідомлювати свої емоції, співвідносити емоцію з її назвою, усвідомлювати зміну інтенсивності емоції та переходи від однієї емоції до іншої;
- усвідомлення емоцій інших – уміння розуміти емоції щодо вербальної та невербальної поведінки людей, диференціювати справжні та хибні прояви почуттів інших людей;
- управління своїми емоціями – вміння визначати причину виникнення емоції, її призначення та можливі наслідки її розвитку, при необхідності знайти спосіб регуляції, здатність викликати у себе емоцію, необхідну у конкретній ситуації;
- управління емоціями інших людей – уміння припускати наслідки виникнення емоції в іншої людини та її розвитку, уміння змінювати емоційний стан іншого.

Все викладене вище допоможе викладачам розвинути у себе як емоційний інтелект, так і емоційну компетентність.

Слушно зазначити, що реалізація інклюзивної освіти висуває до педагога підвищені вимоги не лише до його професіоналізму, але й до його фізичної та емоційної витривалості. Однією з найбільш актуальних проблем в інклюзивній педагогіці є проблема емоційної стійкості, оскільки діяльність такого педагога відноситься до розряду стресогенних, які потребують великих резервів самовладання та саморегуляції.

Важливою особливістю педагогічної діяльності в умовах інклюзії є її насиченість стресогенними факторами (широта функцій педагога, висока відповідальність за обов'язки, що на нього покладаються, підвищені інтелектуальні навантаження, необхідність постійного самовдосконалення тощо). На жаль, багато педагогів мають недостатню сформованість адекватних способів емоційного реагування на труднощі непрогнозованих складних ситуацій. У результаті виникає стан емоційної напруженості, що проявляється у дратівливості, пригніченості, зниженні працездатності, психосоматичних змінах. Все це негативно позначається як на професійній діяльності, здоров'ї педагога, так і на взаємодії зі студентами з особливими освітніми потребами та на їхньому комфортному стані. В цьому випадку саме духовні якості викладача, такі як доброзичливість, терпіння, любов до людей, ласкаве звернення до студента з боку викладача допоможуть створити таку атмосферу доброти, за якої здобувач освіти зможе «забути» про свої проблеми та налаштуватися на навчальний процес.

Разом з витривалістю педагогу необхідно мати значний рівень емоційної включеності. При цьому робота вимагає постійного пошуку нового, бажання дізнаватися, реалізовувати на практиці педагогічні інновації. Важливо відзначити, що для досягнення поставленої мети педагогу важливо вміти поєднувати гнучкість та рухливість мислення одночасно зі стійкістю, здатністю слідувати поставленим цілям, не відмовляючись від них через мінімальність результатів.

Пріоритет гуманного спілкування педагога зі студентами, як основна особистісно-професійна якість, проявляється у вигляді:

- навичок самопізнання, самосприйняття, самовдосконалення;

- умінь та навичок позитивного сприйняття будь-якого здобувача освіти, бачення різних ситуацій очима «незвичайного» студента;

- максимальної соціалізації самого педагога, що забезпечує розвиток соціальної поведінки, вміння виявляти емоції у відносинах до вихованців, їх батьків, колег та інших партнерів зі спілкування так, як цього вимагають обставини та умови успішного вирішення професійних завдань.

Важливою професійною якістю педагога, який працює у сфері інклюзивної освіти, є культура професійного мислення, яка включає такі параметри:

- практичність мислення;
- оптимістична орієнтація на успішне вирішення професійних завдань;
- творчий характер мислення;
- ймовірнісний підхід та аналіз явищ, процесів дійсності;
- системність, діалектичність, логічність та конкретність мислення;
- опора в діяльності на сучасні наукові уявлення, усвідомлення явищ та процесів на основі наукових знань з соціології, педагогіки, психології.

Практичність мислення передбачає здатність педагога швидко орієнтуватися в ситуації, імпровізувати, спираючись на особисту професійну інтуїцію. Під інтуїцією розуміється стан граничного загострення свідомості, у якому умовиводи робляться не на основі розрахунків чи логічних висновків, а на основі професійного передбачення.

Системність мислення – це здатність осмислювати ситуації, співвідносячи їх з реаліями дійсності, з опорою на наукові знання, здатність бачити структуру явищ та об'єктів, відносини між ними, виокремлювати найбільш суттєві з них та приймати єдине правильне рішення.

Культура мислення педагога проявляється в умілому використанні сучасних діагностичних методик виявлення рівня ефективності своєї роботи та роботи інших людей, з якими викладач співпрацює.

Формування готовності педагогів до нової сфери діяльності включає низку педагогічних дій, а саме:

- професійну рефлексію педагогічної діяльності;
- розуміння необхідності професійних змін у цій діяльності та їх проектування;
- реалізацію спроектованих змін;
- аналіз результатів та прийняття нових цінностей освіти та професійно-педагогічної діяльності, а також здійснення даної діяльності на практиці.

6. Висновки

Таким чином, можемо зробити висновок, що професійно-особистісна готовність педагога до роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами в рамках інклюзивної освіти передбачає сформованість інклюзивної компетентності, як складової його професійної компетентності, а також цілого комплексу якостей, що ґрунтуються на особистісних ресурсах. Педагог повинен мати високий рівень регуляції своєї діяльності і поведінки, контролювати себе у стресових ситуаціях, швидко та впевнено реагувати на зміну обставин та миттєво приймати рішення. Йому необхідно мати у своєму арсеналі вміння, що дозволяють справлятися з негативними емоціями, навички релаксації, вміння володіти собою, здатність адаптуватися до важких, несподіваних ситуацій. Самовладання педагога, його врівноваженість, емоційна стійкість дозволяють попередити конфліктні ситуації у відносинах між здобувачами освіти, між студентом та педагогом, що має особливе значення для правильної організації навчально-виховного процесу, в якому важливе місце відводиться створенню охоронного режиму, що оберігає нервову систему здобувача освіти з обмеженими можливостями здоров'я та особливими освітніми потребами, попереджаючи зайве

перезбудження і втому. Поєднання чуйності та симпатії до здобувача освіти, вміння мобілізувати його волю, терпіння та витримка стане основою успішного виховного впливу.

Отже, правильна організація навчально-виховного процесу, виважене вибудовування педагогічних дій, використання педагогічних інновацій стане запорукою успішної реалізації ідей інклюзивного навчання у ЗВО.

Список літератури:

1) Концепція розвитку інклюзивної освіти (2010). *Соціальний педагог*, 4, 3–6.

2) Колупаєва, А. А. (2016). Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ».

3) Мартинчук, О. В. (2016). Становлення і розвиток інклюзивної педагогіки як галузі педагогічного знання. *Актуальні питання корекційної освіти* (педагогічні науки), 1 (7), 260–280.

4) Booth, T., Ness, K., Strømstad, M. (Eds.). (2003). Developing inclusive teacher education. London: Routledge.

5) Демченко, І. І. Сутність поняття «інклюзивна педагогіка». URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/902/1/INKLUS_PEDAGOGIKA_tesy.pdf (дата звернення 10.09.2022).

6) Graham, L. (Ed.) (2020). Inclusive Education for the 21st Century: Theory, policy and practice. London: Routledge.

7) Mitchell, D., Sutherland D. (2020). What really works in special and inclusive education? London: Routledge.

8) Thompson, J. (2022). Planning for the success of students with IEPs: A systematic, supports-based approach. New York: W. W. Norton & Company.

9) Bryant, D., Bryant, B., Smith, D. (2019). Teaching students with special needs in inclusive classrooms. Thousand Oaks, CA : SAGE Publications Ltd.

10) Сидорів, Л. М. (2020). Навчальний курикулум з інклюзивної освіти: Теорія та методика інклюзивного навчання. Модулі 1–3. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М.

11) Peters, S. (2004). Inclusive education: An EFA strategy for all children. World Bank, Human Development Network.

12) Швед, М. (2015). Основи інклюзивної освіти: підручник. Львів: Український католицький університет.

13) Кузава, І. Б. (2012). Порівняльна характеристика термінів «інклюзія» та «інтеграція». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Збірник наукових праць. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*, 21. 148–152.

14) Gargiulo, R., Metcalf, D. (2016). Teaching in today's inclusive classrooms: A universal design for learning approach. Boston, MA: Cengage Learning.

15) Wehmeyer, M., Kurth, J. (2021). Inclusive education in a strengths-based era: Mapping the future of the field. New York: W. W. Norton & Company.

Preparedness of university teachers for implementing inclusive education

Oleksandr Shumskyi
Department of Foreign Language Training, European Integration and International Cooperation, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-9498-7509

Olha Shumska
Department of Piano, Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy, Kharkiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-5422-8663

Abstract: In the system of higher education of Ukraine, there is an increasing trend in the number of students with developmental disabilities, which determines the need for an urgent solution to the problem of training teachers to work in conditions of inclusion, because teachers without special training and preparedness for the implementation of inclusive education, unfortunately, are not able to adequately perceive the student with special educational needs. Pedagogical personnel of various specialties are subject to special requirements regarding the availability and mobilization of special knowledge, abilities and skills of organization, implementation, as well as organizational and methodological support of the inclusive educational process. Educationists are supposed to know the basics of correctional pedagogy and special psychology, to have a clear idea of the peculiarities of the psychophysical development of students with limited health abilities, of the methods and technologies of organizing the educational and rehabilitation process of such students. Professional and personal preparedness of the teacher to work with students with special educational needs within the framework of inclusive education presupposes, first of all, a certain level of formedness of inclusive competence as a component of his/her professional competence. The implementation of the ideas of inclusive education also actualizes the problem of developing a whole set of qualities based on the teacher's individual resources, in particular: a certain level of emotional intelligence; empathy; self-control and self-regulation; physical and emotional endurance; flexibility, mobility and culture of professional thinking. In the conditions of inclusive education, attitudes of cooperation, humanistic orientation of the teacher, value attitude towards supportive models of communication and tolerance are of vital importance. The correct organization of the educational process, the balanced construction of pedagogical actions, the use of pedagogical innovations will be the key to the successful implementation of the ideas of inclusive education in higher education institutions.

Keywords: inclusive education, preparedness, university teachers, inclusive competence, students with special educational needs.